

YUYANA WASI «MANA YAPAMANTA KANANPAQ» ANFASEP

RIQSINAPAQ PUSAY

Asociación
Nacional de
Familiares de
Secuestrados,
Detenidos y
Desaparecidos
del Perú

UNMSM

INSTITUTO DE
DEMOCRACIA Y
DERECHOS HUMANOS

DIRECCIÓN ACADÉMICA DE
RESPONSABILIDAD SOCIAL

PUCP

**YUYANA WASI
«MANA YAPAMANTA
KANANPAQ»
ANFASEP**

RIQSINAPAQ PUSAY

UNMSM

YUYANA WASI
«Mana yapamanta kananpaq»
ANFASEP

Riqsinapaq pusay

© Pontificia Universidad Católica del Perú
Instituto de Democracia y Derechos Humanos de la Pontificia Universidad Católica del Perú, 2020
Tomás Ramsey kikllu, 925 yupayuq, Lima, Perú
Waqayana: (01) 626 2000, anexokuna 7500, 7501
ideh@pucp.edu.pe
http://idehpucp.pucp.edu.pe/

© Pontificia Universidad Católica del Perú
Dirección Académica de Responsabilidad Social de la Pontificia Universidad Católica del Perú, 2020
Universitaria 1801 kikllu, Lima, Perú
Waqyana: (01) 626 2000, anexo 2142
dars@pucp.pe
http://dars.pucp.edu.pe/

© Universidad Nacional Mayor de San Marcos
Fondo Editorial de la Universidad Nacional Mayor de San Marcos, 2020
Amézaga 375 kikllu, Tiqsimuyu Llaqta, Lima, Perú
Waqyana: (01) 619 7000, anexokuna 7529, 7530
fondoedit@unmsm.edu.pe
https://fondoeditorial.unmsm.edu.pe/

© Asociación Nacional de Familiares de Secuestrados, Detenidos y Desaparecidos del Perú, 2020
Prolongación Libertad kikllu, 1365 yupayuq, Ayacucho, Perú
(066) 31 7170
anfasepayacucho@gmail.com
http://anfasep.org.pe/

«Qaynamanta yuyana, paqarinmanta yuyana.» Ama yapamanta kananpaq «ANFASEP Yuyana Wasinpa yachachiypi llamkayninta kallpachay» sutiyuq proyecto
Fondo Concursable Docente 2019 sutiyuq llallinakuy kallpaq proyecto, Dirección Académica de Responsabilidad Social de la Pontificia Universidad Católica del Perú umalliq tiqsimuyu wasipa qispichisqan.
Umalliq yachachiq: Iris Jave. Yanapaqkuna: Grace Mendozawan Tessy Palacios. Aynipi yanapaq yachakuqkuna: Francesca Raffo, Giannella Levice, Karina Rivas, María Guadalupe Salazar, Sergio Rojas.

Kay qillqapi willasqakunaqa qispimurqa ANFASEP umalliqkunawan rimanakustinmi, Junta Directiva sutiyuq: Adelina García (umalliqnin), Lidia Flores (iskay kaq umalliqnin), Teresa Huicho (qullqi apaq), María Elena Tarqui (rapikuna qawaq), Rodomila Segovia (ayllu yanapaq), Victoria Prado (rimay kamayuq), Albina Paucar (rimay kamayuq); ANFASEP Museo de la Memoria «Ama yapamanta kananpaq» sutiyuq yuyana wasipi pusaqkuna: María Elena Tarqui, Erbita Argumedo, Ana Paula Luya; Marilyn Avilés, Marlene Sayas, rimanakuykuna kamayuq huknin, huknintaq wasi patachay kamayuq; hinallataq, aynipi ANFASEP aylluchakuspa llamkaqkuna: Diego Nancay, Roberto Sulca, Isabel Cletona, María Munaylla.

Umalliq, qispichiqpas: Iris Jave
Inlisman tikraq: Verónica Ortiz
Runasimiman tikraq: Luis Alberto Medina
Allin qillqana qawaq: Mónica Yaji Barreto, José Alfredo Hualí Acho
Maytupa qatanpas, ukunpas siqiq: Ximena Barreto
Riqchaykuna: Venuca Evanan

Huk ñiqin maytuchasqa: diciembre killapi, 2020 watapi
Yupasqa maytukuna: 100

Rapi ñitiq: Gráfica Columbus S.R.L. Jr. Pedro Ruiz Gallo 292, Lima 5 - Perú

Ama kay maytupi ima nisqantapas hukpi qillqaychu, ama hukpi mirachiychu maypipas, pisillatapas utaq lliwtapas, mana maytu qispichiqkunamanta mañakuspaqa.

Chiqan kamachisqanmanhina, Biblioteca Nacional maytu wasipi churasqa 2020-09572 yupawan
ISBN: 978-612-4474-10-1

Perupi qillqachasqa

Qawana

Riqsichikuy	7
¿Maymantataq llusqsimuniku/Qallarinsun?	9
¿Pikunataq kaniku?	10
¿Imanasqataq yuyaniku? Ima yachasqaykumantapacha yuyana	14
Yuyana markakuna	16
ANFASEP yuyana markakuna	16
Ayacuchopi kaq yuyana markakuna	18
¿Imatataq yuyaniku?	21
Awqanakuy pacha, conflicto armado interno sutiyuq, mitakuna	22
Llaqta ukupi awqanakuy ruraq runakuna	25
Ñuqaykupa puriyinyiku	29
Riqsichikuyniykupas, Chaninchawasqankupas	29

Riqsichikuy

Kay pusaykuyqa «Qaynamanta, hamuq pachakunamanta yuyaykuna» sutiuyq proyectomanta qispimuqmi. Museo de la Memoria sutiuyq yuyana wasipa «Mana yapamanta kananpaq» yachachiyninpi kallpachasqan, Ayacucho Asociación Nacional de Familiares de Secuestrados, Denidos y Desaparecidos (ANFASEP) sutiuyq huñunakuy, huknin kaq Fondo Concursable Docente 2019 lallinakuypi kallpaq, Dirección Académica de Responsabilidad Social (DARS) Pontificia Universidad Católica del Perú (PUCP) tiqsimuyupa lallichisqanpi. Kaypi ruraysapa yachachikuna tiqsimuyu wasita yanaparqaku ayllu llaqtakunawan llamkananpaq utaq ayllupaq llamkaqwan, yachaykunata ayninakuspa ayllukuna yanapaypi llamkanankupaq. Kay ruraykunaqa rimanakuy, willakuykuna qispichiypi pusaqkunata, hinallataq aynipi Museo de la Memoriapi llamkaqkunata yanapanapaqmi qispimurqa, astawan huk runakunaman ANFASEP chayanankupaq, museopi kaq willakuykunata allichastin llamkanankupaq.

Kay ruranaqa Iris Javepa kamachiyninpi karqa, paymi llamkarqa umalliq yachachihina; paywan llamkarqaku yanapaqkunahina, Grace Mendoza, politóloga; hinallataq yanaparqa Tessy Palacios, llaqta ruruchaypaq willay kamayuq; iskayninku Instituto de Democracia y Artes de la Comunicación (IDEHPUCP) wasipi llamkaqkuna. Hinallataqmi pichqa PUCP tiqsimuyupi yachaqkunapas, Facultad de Ciencias y Artes de la Comunicaciónpi. Paykunapa sutinkuqa Francesca Raffo, willakuy kamayuqpaq yachaq; Gianella Lavicewan María Guadalupe Salazar, llaqta ruruchay kamayuqpaq yachaqkuna; Karina Rivas, Audiovisual sutiuyq willakuy kamayuqpaq yachaq; hinallataq Sergio Rojaspas, riqsichiy kamayuqmanta. ANFASEP sutinpi llamkarqanku María Elena Tarqui, Erbita Argumedo, Ana Paula Luya, museopi pusaqkuna; Marilyn Avilés, Marlene Sayas, willakuykuna kamachiq huknin, huknintaq patachaq; hinallataq Diego Nancay, Roberto Sulca, Isabel Cletona, María Munayllapas, aynillapi yanapaqkuna.

Kay rurayqa qispimurqa IDEHPUCP hinallataq Universidad Nacional Mayor de San Marcos tiqsimuyu wasipawan pasantía rurasqanmantam. Iris Javem karqa IDEHPUCP umalliq, Dr. Marcel Velásquezñataq San Marcospa Dirección General de Bibliotecas y Publicaciones wasin umalliqnin karqa. Kay pasantiaqa pichqa museopi pusaqkupaq kamasqam karqa, 2018 watapi. Pasantiapi chaskisqa pusaqkunaqa rimanakuykunapi, ruraykunapipas yacharqanku yuyanamanta, awqanakuy pachakunamanta, yuyanapaq markakuna imaynam kanku yachaypaq, an chaymantapas; hinallataq imayna kawsay yachaykuna kaykunapi yanapasqanmantapas. Chaynallataqmi, yachay maskaqhina watukuy karqa Lugar de la Memoria, la Tolerancia y la Inclusión Social (LUM) sutiuyq yuyana wasiman, hinaspa «Yuyanapaq» sutiuyq phutukuna qawachiymantapas. Kay pasantiaqa qispimurqa DARS, UNMSM, LUM wasikunapa kуска llamkasqankumanhinam.

Chaymantaqa rimanakurqaniku ANFASEP umalliqkunawan yuyaymanta, huk qillqa maytu ruraykupaq, chaypi museopa willakuyninkunata yuyaymantapacha, hinallataq rurasqankumantapachas, atipayninkumantapachapas quqarinaykupaq. Kay qillqakuna

museo watukuq runakunata hamutachinanpaq, imaynam museopi ima kaqkuna rimanku (ichaqa aswan qipa wiñaykuna) yuyanankumanta, pim kasqankumanta, imayna Ayacucho ayllumanta kasqankumantapas. Kay pusayqa museo pusaqkunawan, aylluchakuqkunawan, aynipi yanapaqkunawanpas tallerkuna rurasqamantam qispimun. Hinallataqmi, kay qillqapa tukuyninta paykunam chanincharqaku. Chaynaqa, kay pusayqa paykunapa kinkin rimaynintam riqsichimun, paykunapa willakuyninta willamun; hinallataq imakunata astawan qispichimusqankumanta. Imakuna kasqanmanta, imakuna yachakusqanmanta tapukuykunaqa Informe Final de la Comisión de la Verdad y Reconciliación nisqanmanhinam kachkan, chaynallataq ANFASEP kaqkunapa willakusqankumanhina, chaymanta musuq willakuykuna llusqimusqanmanhinapas.

Kay pusayqa ANFASEP paqarimusqanmanta willakuspanmi qallarín; chaymanta, imayna yuyana markakuna allinta Ayacucho awqanakuy pachakunapi qispimusqanmanta; hinaspa kay tapukuy: ¿imamantataq yuyanchik? Allinta llimpimun imayna awqanakuy pacha kasqamanta, astawan Ayacucho kasqanmanta; tukurinapaq, qawaykun tukuy imayna ANFASEP purisqanta. Kallpachawanku museopi pusaypaq, ANFASEP kikinpaqpas allin llamkanayuq kay, hinaspa sapa ayllukunapa yuyananta kawsachiypas.

¿Maymantataq lluqsimuniku/ Qallarinsun?¹

1980 watakunapi awqanakuy qallarimusqanmantapacha, runakunata chinkachirqaku Ayacucho, charaykum achka warmikuna purirqaniku sapallayku, utaq wawakuwanpas, chinkakuq ayllukuta maskakuspayku. Chay puriykunapim tuparqaniku. Hinakaq nanayniyuq, hinakaq sasachakuyniyuq warmikunam karqaniku, mana maymanpas riyta yachaspayku, maypi tapukuyta mana atispayku, maypi ayllukuta maskayta mana yachaspayku.

ANFASEP paqarichimusqaykumantapacha, 1983 watapi, yacharqunikuñam ima ruraykunata kay aylluyku maskasqaykupi, llapan chinkachisqa runakuna maskaypi. Manam imayna runa maskayllatachu yacharquniku, astawanmi kikiykupa yuyayniykumantapacha yuyachkaniku imayna ima kasqanta, chinkachisqa aylluykupa yuyayninta kawsachinaykupa. Kayqa kallpachawanku imaymana ruraykunata qispichinaykupa ayllupaq llamkaqkunawan, hinallataq kamachiqkunawanpas, qipa wiñaykunawan rimanakunaykupa.

Angélica Mendoza, «Mamá Angélica», huk ñiqin ANFASEP umalliq, kuwartel Los Cabitospi harkasqa, chinkachisqa qari wawanpa huknin phutunta qawachikuchkan. CVR anyakuyupi kasqanmanhina siqi.

¹ Kay willakuypaqqa huk ANFASEP qillqa maytumantam aysamurqaniku: ¿Imaykamataq upallayniyki? Nanaykunamnta, kallpachakuymantapas willakuykuna (2015), achka niraq willakuykuna, huknin umalliqninwan rimanakuyapas (Velásquez, 2018).

¿PIKUNATAQ KANIKU?

1983 watapi, Ayacuchopi wañukuqkuna, chinkaqqunapas astawan mirarqan. Chayraykun, ayllunku, ichaqa astawan warmikuna, kikllun kikllun purirqaniku qusaykuta, turiykuta, taytaykuta, wawaykuta maskaspa. Astawan riq kaniku fiscalia, comisariata, PIPTa, 51 yupayuqta BIM cuartelta, Los Cabitos sutiwan riqsisqa; Casa Rosadata, Agallas de Orotapas. Hinallataq, Plaza de Armaspa chawpimpi, iglesiakunapi, Santo Domingo parquepipas – fiscalia hichpanpi– huñunakuq kaniku, chaypim mañakurqaniku ayllukuta maskanankupa. Warmiqari wawaykuwan riq kaniku, ima mikunankutapas qawanayku kaq. Chayraykum kamachinakurqaniku kawsaykunata maskaspa wawakunapaq mikunata ruraykupa, hinallataq ayllunku chinkasqanmanta denuncia churaq chamuqkunaqpas. Chaynam warmikuna riqsinakurqaniku hinaspa huñunakuyta qallarirqaniku.

Chay watakunapi, Leonor Zamoram yanapawarqaku, Humanga kamachiq warmi alcalde (1983-1986), paymi quwarqaku sasachakuypi kaq ayllukunawan huñunakunaykupa Cusco kikllupi Concejo Municipal wasipa yaykunapi kaq kanchata. Hinallataqmi yanapawarqaku proyecto Cáritas, chaypim padre Carlos Schmidt umalliqnin karqa; paymi kawsaykunawan yanapawarqaku llapaykupa yanukunaykupa. Chaypi, Mamá Angélica Mendoza, huk ñiqin kaq kamachiqniyu, abogado Zósimo Rocata mañakurqa rapikuna qillqaypi yanapawanankupa, denunciata churanaykupa. Chaynallataq, kay ruraykunapi yanapawarqaku Mario Cavalcantiwan Máximo Rincón Bazán.

Iskay punchaw setiembre killa, 1983 watapi, huk ñiqin rapita llapayku qillqaykupa denunciata churarqaniku Ayacuchopi chinka ayllu maskachinaykupa. Kaynam warmikuna qallarirqaniku huñupi rimanakuspa ruraykunata. Kaynam Comité de Familiares Desaparecidos sutiyaq huñuta ruraykunapi, Mamá Angélica Mendoza pa umalliyinwan. Kamachiqkunaqa

Chinkachisqa runakunapa ayllunku yaqa 40 watakunaña maypim kuyay ayllunku tukusqanta yachayta munaspa purichkanku chiqapi ima kasqantapas yachanankupa.

² Perú suyupi Investigación Ruraq Polisyakuna (PIP) huchakunamanta yachay maskay, kamachiqkunapa hawka kaynin qaway, hustisya ruraypi yanapay kamachiqniyuq karqaku. 1988 watapi, PIP, Guardia Civil, Guardia Republicana Policia Nacional del Perúman kuskachasqa karqaku.

³ Casa Rosada sutiwan riqsisqa karqa huk wasi, kaypim harkasqa runakunata maqarqaku, wañuchirqakupas ima. Kay sutiwanqa suticharqaku Argentinapi gobierno wasita yuyaspanku, chay wasipim kachakunapa kamachiyinpi chaynata rurasqaku 1976-1983 watakunapi.

⁴ Guardia Republicana del Perúpa cuartelnin, paykunam kamachina llaqta wasikunata, runa wichqana wasikunapas qaway kamachiyiniyuq karqaku. Wawqanakuy qallariptin, paykunata kamachirqaku senderowan awqanakuy rinankupa.

manam uyariwarqakuchu, unaymantañan kay qillqasqayku rapiqa Congresoman yaykurqa; ichaqa manam kutichimuwarqakuchu.

Huk watamanta, Comité de Familiares de Desaparecidos mañakurqa Federación de Latinoamérica de Asociaciones de Familias de Detenidos-Desaparecidos (FEDEFAM) huñuman yaykunapaq, kay huñuqa Madres de Plaza de Mayo (Argentina) sutiwan riqsisqa mamakunapa qispichisqanmi, kachakunapa kamachiyinpi chinka runakuna maskanankupa. Mamá Angélica Buenos Aires V Congreso de la FEDEFAM rimanakuyman rirqa, hinaspa musuq yachaykunawan, ima ruraykunawanpas kutimurqa. 1984 wata tukuyta comité sutinta tikrarqa Asociación Nacional de Familiares de Secuestrados, Detenidos y Desaparecidos en las Zonas Declaradas en Estado de Emergencia del Perú (ANFASEP) sutikunapaq, Ayacuchomanta, Huancavelicamanta, Apurímacmanta ayllukuna huñukamusqanrayku.

1985 watapi, manaraqmi huñu wasiyku karqachu, chaymi yachachiq Alcides Palominopa aynikuynin ayllin karqa, payqa Sindicato Único de Trabajadores de la Educación del Perú en Huamanga (SUTEPH) huñumantam karqa. Paymi Casa del Maestro sutiyaq wasita ayniwarqaku, kay wasiqa 2 de Mayo kikllupim kachkan. Chaypim allicharqaniku waqcha qipa wawakunata mikuchinaykupa, hinallataq ayllunku maskaq runakunapaqpas. Cáristasmanta chaskiq kaniku kawsaykunata padre Neptalí Licetapa kamachiyinpi, hinallataq ONG Centro de Desarrollo Sisaywan Servicio de Paz y Justicia (SERPAJ) ONGkuna yanapawaqku, wakintataq ñuqayku apaq kaniku.

ANFASEP riqsirichikun

Chay watallataqmi, allin karqa papa Juan Pablo II watukuynin. Paymi chayamurqa Ayacuchoman. Imaynapas riykuniku pay qawaq, paywan rimanakunaykupa, ichaqa manam asuykuyta atirqanikucho. Maypim pay rikuchikuq, chaypim ñuqayku kachkarqaniku kullu chakanaykuwan, kay chakanaykupiq «Ama sipiychu» nispa qillqarqaniku; chaymantaqa kay chakanaqa ANFASEP unanchay karqa. Hinallataqmi allin karqa Alfredo Pérez Esquivelpa watukuyninpas, payqa Premio Nobel de Paz (1980) chaskikuqmi karqa. Paywanmi hatun purikuyta ruraykunapi riqsichikunaykupa, Huamangapi derechos humanos sutinpi ruraykunapi. Paymi hamurqa Comisión Internacional de Investigación sobre la Situación de los Derechos Humanos en el Perú umalliqhina, chaymanta huknin willakuyninta qispichispa chaskichirqa Perú kamachiqman. Paykunapa watukuyninwanmi tukuy llaqtawan mañakuyinikupi riqsichikurqaniku.

1991 watapi, kikiykupa huñu wasiykuña kapuwarqaku, Coordinadora Nacional de Derechos Humanos (CNDDHH), Comisión de Derechos Humanos (COMISEDH), Programa de Apoyo al Repoblamiento y Desarrollo de las Zonas de Emergencia (PAR) sutiyaq huñukunapa yanapayninwan. Wasiqa karqa huk patayuqlla, pawkarniyuq. Chaypim mikunapaq allicharqaniku Adolfo Pérez Esquivel sutiwan sutichaspa. Ichaqa manam tukuy imapas allinllachu karqa. Huk watamanta, Mamá Angélica suyu kamachiq tumparqa payqa «embajadora del terrorismo» nispan, chayraykum kachakunapa ANFASEP kaqkunata atipawarqaku, maqakuwarqaku. Chayraqmi 1994 watapi, Ministerio Públicopi qispimuq kamachikuq rabi kamachimurqa chay tumpayqa yanqallam nispa.

Chaymanta, 1998 watapi, wasipi huk patatawan yaparqaniku, PAR programapa yanapayninwan. Huk watamantataq mikunata wichqanayku karqa, chunka kimsayuk watantin mikuchisqaykumantaña. Yaqa kimsa pachak runakunatam mikuchiq kaniku, hinaspa wichqarqaniku mana qullqi kasqanrayku. Ñuqaykuwan wiñaq qariwarmi wawakunaqa waynasipasyaruspanku ANFASEP ima yachasqankuman hina huñunakurqaku. Chaynam paqarimurqa Juventud ANFASEP, 2002 watapi.

Astawan kallpacharqaniku ima mañakusqaykutapas 2001 watapiña, kamachiq Alberto Fujimori mana allin kaypi tukuptinña. Acha derechos humanos qawaq huñukuna –paykunawan ANFASEP– musuq kamachiqta mañakurqaniku comisión de la verdadta, chiqapi ima kasqanta yachanaykupaq, qispichinankuta. Ñuqaykuqa hinapuni hatun purikuykunata, mañakuyniyku mastariykunatapas rurarqaniku, Limapipas, Ayacucho pipas kay mañakuyniykuta kasawanankupaq. *Informe final de la Comisión de la Verdad y Reconciliación (CVR)* willakuyta agosto killapi, 2003 watapi, chaskichimuptinkuqa, ANFASEP riqsisqa karqa aswan chaniyuq awqanakuypi nanachikusqa qipaq ayllukunata amachaghina.

Chaymantapacha, *Informe final* qillqata mastarirqaniku ñakarichisqa ayllukuna riqsinankupaq, ichaqa astawan Ayacucho pi. ONG Consejería en Proyectospa yanapayninwan Huamangapi, Huantapi, La Marpi, Víctor Fajardopi, Cangallo pipas rurarqaniku willakuy riqsichiyta, huñuykupi kaq mamakunapa, waynasipaskunapa willakuyinankuta quqarispayku. ANFASEP kaq waynasipaskunaqa astawan chaniyuq ruraykunata qispichimurqaku Red de Integración por la Paz y la Vida (RIPV) sutiuyuq llikapa sutinpi

Ayacucho pi yuyanaman apaq ñanman

Ñawpaqta qispichisqaykumanta, ima kapuwasqankuta qawachanaykupaq tapukurqaniku; kullu chakanaykuta, ANFASEP unanchanta, hinallataq mikuna yanunayku mankaykuta, haywanayku lata anqaraykutapas. Qispiyuq qawachinapi waqaychanayta munarqaniku, huñu wasiykupi. Chaypi chayna waqaychasqa kananpaq. Chaynam yuyayman qispichirqaniku imakuna kapuwasqankuta qawachinaykupaq, hinallataq willakuyinankuta mastarichinaykupaq. Chaypaqmi yanapakuyta mañakurqaniku Servicio Alemán de Cooperación Social-Técnica (DED) sutiuyuq huñuman, hinaspa kamarikurqaniku yuyanapaq wasi qispichiy aswan allin kasqanta.

ANFASEP paqarirqa 1983 watapi Ayacucho suyupi, hinaspa riqsisqa, ancha chaninchasqa huñumanmi qispichimurqa chinkachisqa runakuna maskayninpi. Nancy Chappell phutu rarasqanmanhina qispichisqa siqi.

2005 watapi, paqarichirqaniku Museo de la Memoria «Mana yapamanta kananpaq» wasita, huñuwasiykupa kimsa patanpi. Kay rurayqa qispimurqa Embajada Alemana, Cooperación Técnica Alemana (GTZ), Ministerio de la Mujer y Desarrollo Social (MIMDES), Consejería en Proyectos, CNDDHH huñukunawan tallerkunamanta, huñunakuykuna rurasqaykumanta; paykunam yanapawarqaku kay yuyana wasi qispichiy. Chaynam takyachirqaniku tukuy unanchaykuta ANFASEP imayna qispimusqan willakunaykupaq, hinallataq imayna kayman huñukamuy warmikuna sasachakuyinankumanta qispimusqankuta. Paykunam ayllunkupa imankunatapas yuyana wasipaq qurqaku.

Hamuy watakunawan, qispichimurqaniku yuyana ñankunata (*círculo de la memoria* sutiuyuq) museopa muyuyninpi. Chayna, huñu wasiykupa ñawpaqninpi altarta rurarqaniku, aylluyku yupaychanaykupaq. Paykunapa sutinmi palta rumikunapi qillqasqa kachkan. Hinallataqmi huñu wasiykupa chimpanpi Parque de la Memoria kachkan, kay plazapa chawpipitaqmi «Tótem de la Memoria» kachkan, Ayacucho pi awqanakuy

kasqanmanta yuyachinanpaq. Kayman yapasqa, huñu wasikuyqa kikin yuyana wasim, hawamantapacha qawarisqaq pirqankunapim chayna rikchakun.

ANFASEP piqa awqanakuypi ayllukuna chinkaqa tariy kamayuqmi kaniku. Los Cabitos sutiwan riqisqa BIM 51 yupayuq kuwartel militarpi ima rurasqankutam astawan yuyaniku. Kaypim –CVR nisqanmanhina– achka chunka runakuna chinkakurqaku kachakukuna harkaspa chay kuwartelman apasqankumanta. Chayraqm, Sala Penal Nacional (2017) arí nirqan La Hoyadalawpi runa kañana watyana kasqanmanta. Kaypis runakunata wañuchispa kañasqaku La Hoyadalawpi wischunankupaq. Yanqa harkasqa runakunataqa sinchita maqaspankum sipirqaku.

2007 watapi, Ministerio Publicomanta mañakurqaniku kaytapas mañakurqaniku yuyana willka marka kananpaq, wasichakuy munaqkuna kaykunapi wasi ruray munasqankurayku. 2013 watapi, La Hoyada riqsisqa karqa *zona de protección y conservación de la memoria* sutiwan; chaymanta, 2014 watapi. Comité Prosantuariowan Ministerio de Justicia y Derechos Humanos (MINJUSDH) kamachirqaku Satuario de la Memoria sutiwan riqsisqa kananpaq. 2019 watapi, qullqi chaskikuyqa rimanakuypi qillqata rurarqaku Gobierno regional de Ayacucho wan MINJUSDH expediente técnico nisqa «Mejoramiento y ampliación de los servicios del Santuario de la Memoria La Hoyada en el distrito de Andrés Bello Cáceres» sutiuyuq proyecto qispichinapaq.

¿IMANASQATAQ YUYANIKU? IMA YACHASQAYKUMANTAPACHA YUYANA

Awqanakuy pachakunapi, Perú suyupi conflicto armado interno sutiyaq awqanakuy, yuyanayku karqa imakuna kasqanta willakuyanta astawan huk niraq yachaykunatapas. Rimanakuywan, kay pachapi kawsayniykumanhina tanqaniku kay yuyayniykutaqa. Chaymi, kay qillqapi rimaykusaqku imasqataq, imapaqtaq allinman yuyay, hinaspa niniku imanasqa ANFASEPpaq allin yuyay kay museomantapacha.

Allinmi yuyay, kaynam llaki pachakunata yuyaspa chaninchaniku, unanchanikupas. Kay pachakunata yuyapasyku, kay yuyaykunawan ayninakuspayku, wakin runakunaman riqsichiniku imayna llakipi kawsasqaykuta. Chaynam chaninchaniku yuyayniykuta, chaniyuq yuyayman tikraniku huk runakunapaq, chaynam astawan rimanaspa uyarichikuniku; piwanpas uyarichikuniku. Yuyanata ruraniyuq –yuyaniku– chaynata ruraspaykum yachaniku

imakunataq manaraq kapuwankuchu astawan qispisqa kanaykupa, mañana yapamanta kayna llakipi kanaykupa. Manam chayhinallapi qipanaykupaqchu yuyaniku, llaqtaykuta allinta qispichinaykupaqmi yuyaniku, qipa wiñaykunapaq. Chaynaqa, yuyayqa allin chaniyuqmi, astawan allin allichaypi, hustisya mañakuy, sapa ayllunku maskaqkunapaq kaykunaqa chaniyuqmi, chaynam paykunaqa kallpachakunku, hinapuni maskayninpi qispinanpaq. Yuyayniykupa kikinpi samayniyuq, kawsayniyuq kachkan, hinalla, mana pisipaspalla derechoyku mañakusqaykupi.

Huñu punchawniykutaqa raymichaniku 2 punchaw setiembre killapim, chay punchawpim chaskichikurqaniku huk ñiqin huñupi ruwasqa chantayta chinkachisqa runakunamanta, kaymi, willakusqaykumanhina, ayllukunapa huñunakuyninwan, abogadokunapa yanapayninwanpas qispimurqa. ANFASEP ayninakuq qari warmikuna, hinallataq Junventud ANFASEP kaqkuna, pusaqkunapas, aynipi yanapaqkunapas yuyaniku chay punchawta, hinallataq imapaq chay punchaw kasqanta.

«Derechos humanos amachaqkunam kaniku»

ADELINA GARCÍA,
ANFASEP umalliq

«Mamaykupa wiñaymasinkunaqa qawaripa
qatinam kanku ñuqaykupa, wawankupa»

MARÍA ELENA TARQUI,
ANFASEP warmi, pusaqnin, qillqankuna qawaqnin

«Kay huñupi kaqkunaqa ayllunku maskaq atipaq
warmikunam kanku»

JUANA CARRIÓN,
ANFASEP warmi, ñawpaqta umalliqnin

«Chinka runakunamanmi
nanachikuniku, paykunaqa
aylluykum»

ANA PAULA LUYA,
ANFASEP warmi, pusaqnin

«Awqanakuy
rikurimusqanmanta pacha,
kaniku, kuyay ayllunchik
chinkasqanrayku»

TERESA HUICHO,
ANFASEP warmi, qullqi
waqaychaqnin

«ANFASEP
awqanakuyanta kawsaq willakuymi»

DIEGO NANCAY,
ANFASEP huñupi aynipi yanapaq

«ANFASEP kikin willakuyniymi
wawa kasqaymanta pacha»

ISABEL CLETONA,
ANFASEP huñupi anipi yanapaq

«Atipakuqkunam kaniku,
chawpi antikunamantam
hamuniku»

RODOMILA SEGOVIA,
ANFASEP warmi, ayllu
yanapaqnin

Yuyana markakuna⁵

Kuyasqa aylluykupa yuyananta taripunaykupa, Ayacucho rurasqa karqa yupanchaq markakuna, waynakuna ima kasqanmanta, imayna kasqanmanta, hinallataq imanasqa kasqanmanta yachanankupa allin kaqta. Chaynam yachanaku imayna kasqaykuta, imakunataq kanman yapamanta chay awqanakuy pachakuna kutimuptinqa.

ANFASEP YUYANA MARKAKUNA

• «Mana yapamanta kananpaq» Yuyana Wasi

Kay museoga awqanakuy pachakunapi qullanan rurasqankuta, hinallataq kay huñuyku qispichiypi chaniyuq ruraykunatam riqsichin. Kay wasiqa yupaychan llakipi rikukuq runakunapa yuyayninta, hinallataq chiqapi imapas kasqanta, hustisyatapas mana pisipapaspa ANFASEP maskasqanta riqsin. Kunanqa kikiillam ñawpaqman purinanpaq llamkachkaniku.

ANFASEP yuyana wasin «Ama yapamanta kananpaq» sutichasqaqa huk ñiqinpi qispimuqmi, hinallataq aswan riqsisqa yuyana kitimanmi suyunchikpi rikchakurqa.

⁵ Kay rakipiq ANFASEP huñuman aylluchakuq warmikunapa willakusqanmi, IDEHPUCP achka tallerkuna rurasqanpi. Hinaspa, huntapasqa karqa kikin ANFASEP qillqakuna riqsichisqankunawan kay sutiwan: *¿Hasta cuándo tu silencio? Testimonios de dolor y coraje* (2015).

• Yuyana parque

Kayqa llaqta parque, museoga chimpanpim kachkan. Kaypim kachkan Tótem de la Memoria sutiyaq yuchachikuy. Kaypim siqisqa kachkan awqanakuyi imakuna kasqanpas, hinallataq imayna qayna kaqta, kunan kaqta, hamuq pachakunatapas tinkuchinayku.

• Amawtapa wasin

Kayqa SUTEPA wasinmi. Kaypim ñawpaqtaqa mikunata yanurqaniku ANFASEP hina, 1983-1990 watakunapi. Kaywanqa yachachiq Alcides Palominom yanapawarqaku. Chaynaqa, kay wasiqa imayna qallarisqaykuta yuyachiwanku. Mikunataqa rurarqaniku ñuqaykupa qullqillaykuwanmi, hinallataq aynipi yanapaqpa quwasqankuwanpas. Kaymanmi chayamuwarqaku mana taytamamayuy waqcha wawakuna, hinallataq llaqtankumanta ayqimuqkunapas, mamankupas chinkaq ayllunku maskaq hamusqankurayku.

• La Hoyada yuyana waka

Kayqa 7 hectareayuq pampapim kachkan, kuwartel Los Cabitospa waqtanpi. Sala Penal Nacional (2017) nisqanmanhina, kaypi runakunata hapispanku harkasqaku, hinaspa maqasqaku wañunankukama. Chaymanta chinkachisqaku runakunataqa yanqata tumpaspanku, kay runakunata Sederu Luminosom nispanku. ANFASEP hinallaraqmi llamkachkan kay pampa Ayacucho chinkaq ayllukuna yupaychana kananpaq.

La Hoyada Yuyanapaq waka, willka tiki chinkachisqa runakunapa sutin yupaychanapaq, ANFASEP ruwasqan. Ojo-Público kaqpi phutunmanhina qispimuq siqi.

AYACUCHOPI KAQ YUYANA MARKAKUNA

Kaypi riqsichisqayku yuyana markakunaqa, unanchasqaykumanhina, riqsisqan kanan, waturamuqkuna, riqsiqkuna hamuspa hamutanankupaq imarayku kaypi kasqaykuta yachanankupaq. Wakintaqispichirqanikuchinkaqrunkunata, ayllunkutapas yupaychanaykupaq; wakintataq maypim runakunapa hayñinta usuchirqanku, maypitaq violación de derechos humanos nisqa karqa, chayta yuyanaykupaq. Kay markakuna llaqtaykupi riqsiyqa awqanakuypi chaninchasqa mitata unanchachiwanku, hinaspa aylluykuwan, yanasaykuwan, wakin Ayacucho runakuwanpas aynichachiwanku⁶.

• Mamaman monumento

Kay *monumento*qa mamakunapa awqanakuy pachakunapi rurasqan chaninchaqmi. Universitaria kikllupim kachkan, Huamanga llaqtapi.

• Placa de la Comisión de la Verdad y Reconciliación sutiyoq qillqa, Huamanga llaza Mayorpi kaq.

CVR kaytaqa churarqa 29 punchaw, agosto killa, 2003 wata, Huamangapi Informe final chaskichiwasqanku punchawpi, awqanakuypi chinkachisqa aylluykupa yuyaynin yupaychanaykupaq.

• Óvalo de los periodistas sutiyoq suytu pampa

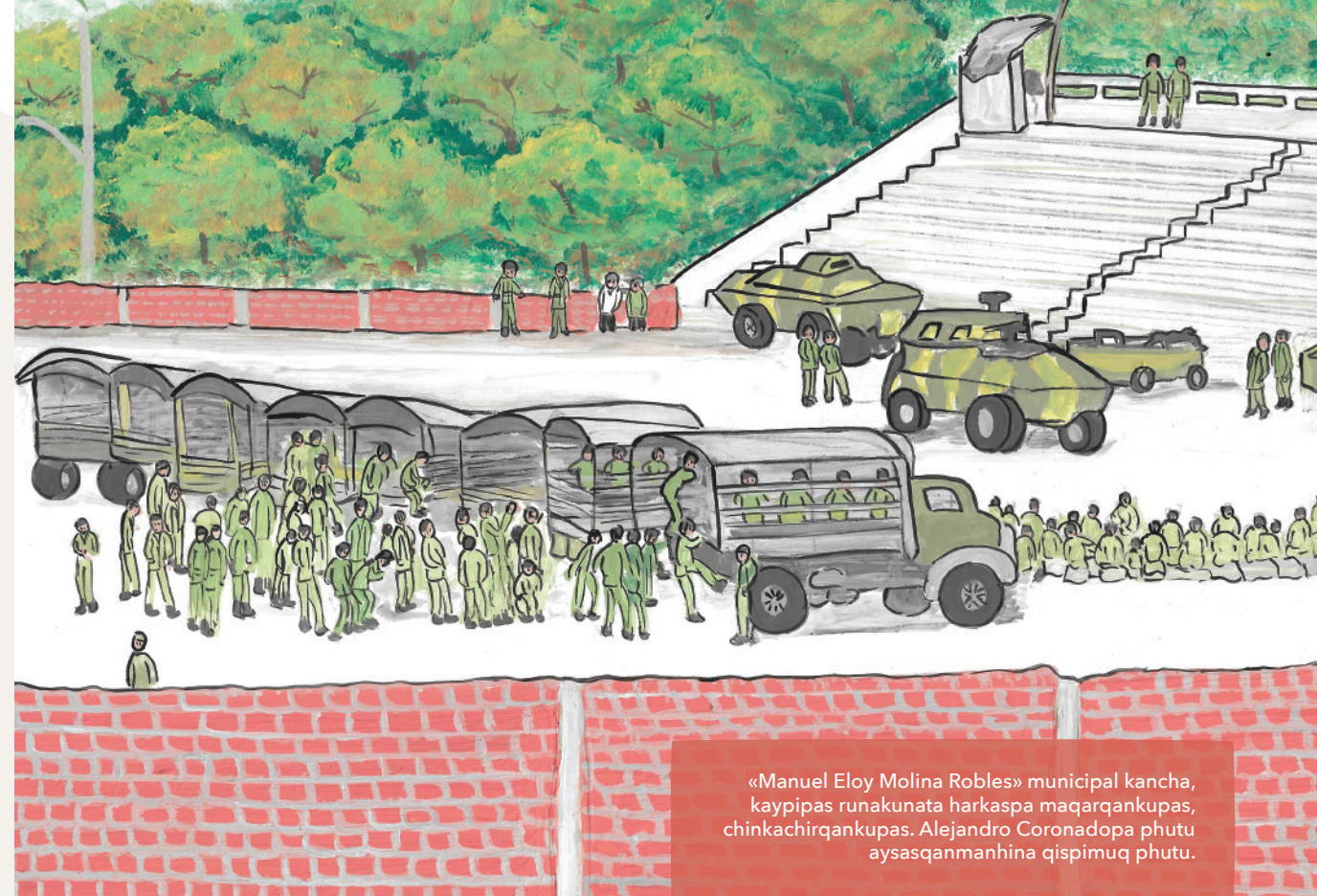
Kaytaqa qispichimurqaku Asociación Nacional de Periodistas del Perú 2003 watapi, y kayqa kachkan suytu pampapi, Maravillas kiklluwan Garcilaso de la Vega kikllupa chawpinpim, Huamangapi.

• Huantapi kaq municipal «Manuel Eloy Molina Robles» kancha

1984 watapi, Infantería de Marina Huanta llaqtapa municipal kanchanpi kuwartwlninta churarqa. Kaypipas achka chunka runakunata hapispa harkarqaku hinaspa chinkachirqaku.

• Purakuti

1983 watapi, kaypi pichqa ayakunata tarirqaku, polisya patrulla toque de queda nisqapi harkasqa runakunapa ayanta.

«Manuel Eloy Molina Robles» municipal kancha, kaypipas runakunata harkaspa maqarqankupas, chinkachirqankupas. Alejandro Coronadopa phutu aysasqanmanhina qispimuq phutu.

• Agallas de Oro kuwartel

1984 watamantapacha, kay kuwartelpa hichpankunapi Sendero Luminoso piñaspa atipaq achka kutikama. Astawan yuyasqa kachkan chay wata, Semana Santapi balasera rurasqanku; hinallataq *coche bomba* tuqyachisqanku, yaqa 1985 musuq watapi.

• Universidad Nacional de San Cristóbal de Huamanga (UNSCH) sutiyoq hatun yachay wasipi yachaqkunapa tiyana wasin

1981 watamanta 1989 watakama, UNSCH tiqsimuyu wasipi yachakuqkuna harkasqa hinaspa yanqa tumpasqa karqanku Sendero Luminosohina.

• Infiernillo

Kayqa qaqam, Ayacucho-Andahuaylas karu ñanpim kachkan, San Juan Bautista ristrictupi. Pukaratipihina, kaypipas ayakunata tarirqaniku, Fuerzas Armadas kachakukunapa harkasqan runakunapa ayanta.

⁶ Kay willakuymanta astawan yachanapaqqa, qaway hatun rati V yupayqta (Tomo V nisqa), «Historias representativas de la violencia», hayqa kachkan CVR Informe final (2003) willakuyninpi.

• **Qayma puka wasi (Casa Rosada)**

CVR nisqanmanhina, achka wasikunas kasqa harkasqa runakuna maqanankupaq, kakunataqa Policía de Investigaciones del Perú kaqpi llamkaq polisyakunas rurasqanku. Kayqa aswan riqsisqa karqa PIP sutiwan. Qayma Puka Wasi sutiwanqa sutichirqaku Argentinapi Casa Rosada sutiyaq kamachiq wasi kasqanmanhina.

• **Ayacuchoqi comisaría**

Hatun qatu wasipa waqtanpim kachkan. Ñawpaqtaqa kaymanmi ayllukuna riqku harkasqa utaq chinkasqa ayllunku maskaq.

• **Huamangapi kaq Municipalidad Provincial**

Kay municipal wasipa kanchanpim ANFASEP aylluqukuna ñawpaq watakunata huñunakurqanku, 1983 watapi. Chaypim rimanakuykunata rurarqaku, hinaspa mikunatapas yanurqaku ayllunku maskaq runakunapaq.

Casa Rosada wasi kaqpa rantin Ayacuchoqi rurasqa, wañuy llallikuq runakunapa hinallataq chinkachisqa runakunapa allunku rikusqankumanta willakusqankumanhina.

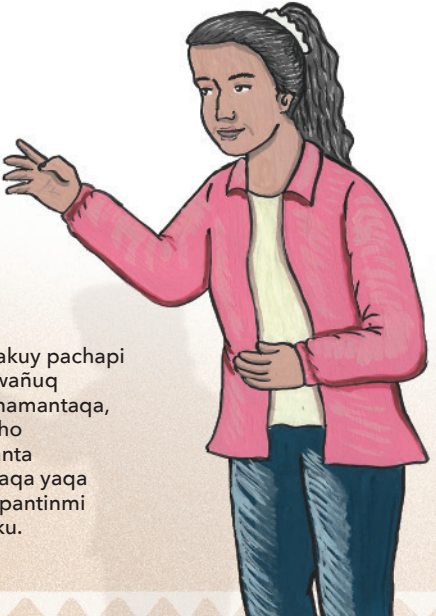
¿Imatataq yuyaniku?

Tukuy Perúmanta, Ayacucho suyupim aswan achka achka runakunata sipispa chinkachirqaku; sapa pachakmanta, tawa chunkam Ayacuchoqi karqa (40%), CVR willakusqanmanhina. Kaymi, wakin suyukunamanta, aswan waqcha suyu karqa, chaynallataqmi yaqa llapan Ayacuchoqi tiyaq runakunaqa chakra runakunam, hinallataqmi qichwa runakunam karqanku.

Awqanakuy pachaqa, conflicto armano interno sutiwan riqsisqa, 1980 watamanta 2000 watakamam karqa. 1984 watapi, chinkaqa utaq wañuq runakunapa yupanqa astawanmi llakipaq yaparqa (llapan chinkaqqunamanta 40% kay 1980-1984 watakunapi chinkarqa), hinaspa astawan Ayacuchoqi karqa (yaqa 90%).

Awqanakuy pachapi llapan wañuq runakunamantaqa, Ayacucho suyumanta kaqkunaqa yaqa 47% yupantinmi karqanku.

⁷ Kay rakipi willaykunaqa CVR rurasqan Informe final (2003) qillqamantam llukasimun, astawan II hatun rakinmanta, hinallataq V, VI rakinkunamantapas; hinallataq pisillapi rikuchisqa willakuyinmanta: Hatun willakuy (2004), Defensoría del Pueblomantapas (2013).

AWQANAKUY PACHA, CONFLICTO ARMADO INTERNO SUTIUQ, MITAKUNA

Mayo killa, 1980 watamanta–diciembre killa, 1982 watakama

a. Awqanakuy pachapa qallariynin

Kay mitaqa 17 punchaw, mayo killa 1980 watapi Partido Comunista del Perú-Sendero Luminoso (PCP-SL) awqanakuyta Chuschi llaqta, Cangallopi, qallarisqanmantapacha, Ayacuchoman Fuerzas Armadas llaqta amachaq yaykusqankamam, suyu kamachiq 1982 watapi, 29 punchaw, diciembre killapi, kamachimusqanmanhina.

Marzo killa, 1989 wata–setiembre killa, 1992 wata

d. Sinchi sasachakuy, senderopa haytariynin, Estadopa kutichiyninpas

1989 watapi, PCP-SL kikincharqa «llaqtapa awqanakuyin» sutiuyq ruranan tukuy suyupi awqanakuyta rurananta. Kaynata nispa, awqanakuyta aparqa hatun llaqtakunaman, ichaqa astawan Limaman. Hinallataq, llaqta runakunawan astawan riqsichikuspanku asuykurqanku qichwa llaqtakunamanpas yunkakunamanpas; hinaspa llaqtapi kaq umalliqninkunata astawan hikutachirqa.

Fuerzas Armadaspas musuq imaymana ruraykunawan kutichiyta qallarirqa, kaynam derechos humanoskunata manaña qawaripa ruraraqanku. Qallarinapaq, Fuerzas Armadas suyu ukupi llaqta amachananpaq kaqkuna tantisqa karqa organización en frentes contrasubversivos nisqawan; chaymanta, rakirqaku marcotraficowan kaqkunata mana narcotraficowan kaqkunata. Hinallataq, Comités de Autodefensa (CAD) sutiwan runakuna kikinku amachakuyta qallarirqanku.

1990 watapi, marzo killapi, Grupo Especial de Inteligencia (GEIN) sutiwan riqsisqa huñu qispimurqa, Dirección contra el Terrorismo (DIRCOTE) sutiuyq poslisya wasipi. Kay GEIN allin yuyaywan llamkayta qallarirqa, pakallapi llamkarqa, mana rikuchikuspalla, chayna

Enero killa, 1983 wata–junio killa, 1986 wata

b. Awqapa makinpi churasqa mita

Kay mitaqa qallarin Ayacucho 1 punchaw enero killa, 1983 watapi Comando Político-Militar yaykusqanmantapacha; San Pedropi, hinallataq San Juan Bautista (El Frontón wat'a sutiuyq), huchayuq wichqana wasipi runakunata sipisqankukama, 18-19 punchawkuna, junio killapi, 1986 watapi. Kay mitapiqa PCP-SL rurarqa Ejército Guerrillero Popular nispa kikinku sutichisqankuta. Kaywanmi pulisya wasikunata, kachaku karrukunatapas atipaqu, hinallataq aklla runakunata sipirqankupas, runa manchachiytapas ruraraqanku.

Aswan riqsisqa rurasqanku:

- Socos (noviembre killa, 1983 wata), Pukayaku (agosto killa, 1984 wata) y Accomarca (agosto killa, 1985 wata), kachakukunapa rurasqanku: sinchikunapa, Marina Infanteriapa, Ejército Infanteriapapas, rurasqanku.
- Lukanamarcawan Huancasancos (abril killa, 1983 wata), Sendero Luminosopa rurasqan.

Junio killa, 1986 wata–marzo killa, 1989 wata

c. Tukuy suyupi rurasqa awqanakuy

Kay mitaqa qallarin huchayuq wichqana wasipi runakunata sipisqankumantapacha sendero runakuna Uchiza (San Martín suyupi) pulisya wasi, 27 punchaw marzo killa 1989 watapi, atipasqankukama. 1986 watamantapacha, awqanakuyqa mastarikurqa tukuy Perú suyuman. Kay runa wichway wasipikunapi huchayuqkuna sipisqankumantapacha, PCP-SL astawan sinchi awqanakuyta rurarqa, Puno, Junín, Huallaga llaqtakunaman astawan piña rurayninkuta mastaripa. 1988 watapi, rikurimurqanku kachakuhina kaq runakuna, Comando Rodrigo Franco sutiwan sutichakuspa, kay sutiqa APRA huñuman aylluchakuspa huknin umalliqnin runapa sutinmi karqa, kay runataqa sendero runakunas sipirqanku. Kay runapa sutinwan sutichikuspanku Sendero Luminoso runakunapaq aklla manchachikuyta ruraraqanku, aklla sipiykunatapas ruraraqanku.

sendero runakuna umalliqninkuta qunqayllamanta harkanankupa. Chaynam 12 punchaw setiembre killa, 1992 watapi, GEIN pampacharqa Abimael Guzmán, Elena Iparraguirrewan pakakusqanku wasita, hinaspa paykunata hapispa harkarqaku; paykunan Sendero Luminosopi aswan chikan umalliqkuna karqaku. Hinallataqmi, PCP-SL astawan mirarqa Lima llaqtapi, uku llaqtakunapitaq astawan maqasqa karqaku; ñataq Movimiento Revolucionario Túpac Amaru (MRTA) suyu kamayuqwan rimanakuyta maskarqa, ichaqa kamachiqqa manam uyakurqachu.

Abril killa, 5 punchawpi, 1992 watapi, golpe de estado nisqata ruraspa, Alberto Fujimori kamachikuykunata aysamurqa, astawan terroristakunamanta amachakunapaq kamachikuykunata chukruchinapaq, chaynam derechos humanos kamachikunata astawan usuchirqa.

Setiembre killa, 1992 wata–noviembre killa, 2000 wata

e. Awqanakuyta pisiyaynin, mana allin llaqta kamachiy, maki pakichikuytas

Octubre killa, 1993 watapi, Abimael Guzmán mañakurqa Estadota alliku ruranankupa, manataq chayqa qispirqachu. Ichaqa, suyu kamachiq chay rimanakuyta llaqtaman riqsichispa llaqtarunakunamanta mañakurqa musuq kamachikuyta qispichiyinpi yanapanpaq, 1993 watapi. MRTA manam awqanakuyta tukurqachu, hinallapunim yunkakunapi militar rurayninkuta rurarqanku San Martín syupi, chawpi yunka qichiprapipas.

Servicio de Inteligencia Nacional (SIN) kaqwan político ruraqniyuq ima, kamachiq Fujimori kamachikuyta hukmanyachirqa, chaymi 1995 watapi fuerzas del orden nisqa runakunapa derechos humanosninta mana waqaychaspa imayna ruraykuna ruraqkunapaq amnistiyata kamachimurqa.

Hinallataq, chay awqanakuyta tukuchihihinalla, kamachiqqa militarkunawan kуска llaqta kamachiyta llamkanankunata takyachirqa, umalliq runakunatapas harkarqa paylla kamachiq kanapaq. Hinallataq, qipa ruraykunawan, allin qispimuy ruraykunawan, astawan polítichina kallpachakurqa. Ichaqa, Vladimiro Montesinos rurasqan videokuna llusqirqamuptin, Fujimoriqa Japón suyumantapacha faxpi renunsiyata apachimun, ichaqa Congreso mana chay denunciata chaskiyta munarqachu; astawan, payta aysarqan kamachiq kasqanmanta mana allin kamachiq kasqanrayku (incapacidad moral nisqa). Chaymanta, kunankama ima, awqanakuyman yaykuq runakunaqa yunkakunaman yaykurqanku marcotraficowan.

LLAQTA UKUPI AWQANAKUY RURAQ RUNAKUNA

Piliticamanta ruraqkuna

Partido Comunista del Perú–Sendero Luminoso

PCP-SL huñukurqa Abimael Guzmánpa sutinpi, hinaspa «mawka Estadota» musuqyachiyta munarqanku awqanakuyman llaqtata apaspa. Chayna nisqankumanhina, paykunawan kay mana munaq llaqta runakunata awqantahina qawarqanku,

chaymi llaqta kamachikunata, uku suyukuna kamaqchikunata wañuchirqaku. Sendero Luminoso mana pitapas uyarispa, rumi makiwan rurasqankuraykum mana yanapaqnin achka llaqta, ayllu umalliqkunata sipirqanku. Hinallataq, yachaywasikunapi yachakuqkunata minkaspa aynichakurqa, ichaqa astawan chakrapi kaq waynasipaskunata, paykunawanmi (piña piña ima) ayllu runakunawan rimanakuq asuykurqa.

Ayllu llaqtakunapim astawan PCP-SL qallarisqan «awqanakuy» karqa, hinallataqmi Lima llaqtapas, huk hatun llaqtakunapas «uyarina uku» (caja de resonancia nisqa) hina karqa, chayraykum akllapi runa sipiykunata, manchachikuy ruraykunata, paro armado nisqatapas rurarqanku. 1980 wata patman wichayman, 1990 wata qallariymanpas, Lima uma llaqtapipas waynasipaskunata rimapayaspa, minkaspa paykunawanpas aylluchakuyta qallarirqanku.

Ayllu llaqtakunapi Sendero Luminosopa rikuchikuynin qipariyta qallarichkaptin, Guzmán rimaykurqa «punto de equilibrio» nisqanta aypanankupa. Kaywanqa senderopa awqanakuy rurasqan astawan sinchiarqa, ayllu llaqtapipas hatun llaqtakunapipas sinchi sinchi ñakariy karqa. Chaymanta, sedero runakuna umalliqta harkarquptinku, huk rimanakuyta qillqarqa allikuta suyu kamachiqwan ruranankupa, mañana awqanakuyta rikukunankupa. Chaynam 1980 watapi qallarisqankumantapacha, kay awqanakuyqa saqirqa yaqa qanchis waranqa ñakarichisqa runakunata tukuy Perú suyupi.

Movimiento Revolucionario Túpac Amaru

Movimiento Revolucionario Túpac Amaru (MRTA) qallariyninpi Latinoamericapi

ichuqmanta qispimuy runakunam karqaku, chaymanta awqanakuqman tikrakurqaku. MRTA wakichikurqa awqa ruraq huñupi, suti pachasqa maqanakuqniyuq huñuman tikrakurqaku. Paykunaqa mana llaqtachasqa hawakunapi karqanku, hinallataq hatun llaqtapipas, ayllu llaqtapipas allin imayna awqanakuy ruray yakaqniyuq ima karqaku.

Agosto killa 1985 watapi, MRTA awqanakuyninta saqispa suyu kamachiq Alan Garcíawan rimanakuyta maskarqan, rimanakuymanhina mañakuyninkuta qawaspa allinman qispimunankupa. Chaynallataq, kamachiq Fujimoriwanpas rimanakuymán chayayta atirqankuchu.

1992 watapi, MRTA aswan chaniyuq umalliqninkuta polisyakuna hapispa harkarqanku. Wakin paykunaman aylluq runakunataq MRTA saqispa pampachakuyta mañakunku Ley de Arrepentimiento nisqanmanhina; paykunapa yanapayninwan huk awqaqmasinkunatapas hapirqanku. Chaymanta, 17 punchaw diciembre killa 1996 watapi, Japón suyupa sutinpi

qapaq rimaqpa wasinman 14 MRTA runakuna yaykuspanku 72 runakunata chay wasi ukupi harkarqanku 126 punchawnintin. Kat runakunataqa aysamurqaku operativo Chavín de Wántar sutiyaq militar ruraywan.

Kikinku amachankunankupaq huñu

runakunamanta amachankunankupaq, ichapas aswan ayllu llaqtakunapi kay huñukunaqa kallpachasqa, sinchi chaniyuq karqa. Ichaqa, manam llapan huñukunachu (rondas campesinas sutiwan riqsisqa) awqaq karkaku. Llaqta runakunapa kallpawan mañakuyninkumantam paqarimurqa sendero runakunapa ñakarichiyinkunamanta amachankunankupaq; ichaqa karkata huk huñukuna llaqtapi ñakarichikuy ruraqkuna, hinallataq kachakukunapa rurasqanpas.

Pulisya runakuna

1985 watapi, musuqmanta imaymana ruraykunata qispichimurqan kamachiqkuna awqanakukunata harkanankupaq: awqanakuyman yachaqkuna awqanakuyapaq pachakunata, awqaq atipanatapaspas chaskirqaku; hinallataq Dirección de Operaciones Especiales (DOES), Dirección General de Inteligencia del Ministerio del Interior (DIGIMIN) qispimurqanku. Chayna kaptinpas, Dirección Contra el Terrorismo (DIRCOTE) manam yanapasqa, kallpanchasqa karkanchu. Chaynaqa, Policía Nacional del Perú paqarichiy manam allinpaqpunichu karqa awqanakukunata harkaypi. 1990 watapi, GEIN huñu qispimurqa, imaymana sasachakuykunawan ima, Abimael Guzmán wakin sendero umalliqkunatawan tarispa hapirqa. Chaynata ruraptinpas, 1990 wata tukuymanqa, Policía Nacional del Perú mana kallpayuq, mana allin qispisqa karqa, militarkunapa makillapim karqa, Estadopi maki pakichikuy runakunapa kamachiyninpi. Chayraykum suyu kamachiqmantapas mana yanapakuyta chaskirqakuchu.

Fuerzas Armadas

Ñawpaq watakunataqa (1983-1985), Fuerzas Armadasqa manam rimanakuypi qispimuq yuyaykunawanchu llamkarqa awqanakuy ruraq runakunata atipanankupaq. Paykunapa utqayllaman awqanakuywan tukuytam munarqanku, mana ñakarikuypa rikukuq runakunamanta hamutaspanku, awqanakuypi utqayllaman llalliyllatam maskarqanku. Militarkuna PCP-SL awqanakuy ruraqkunapa huñunakuyinta, kallpayuq kayninta atiparqam, ichaqa sinchi ñakarikuypa llaqta runakunata rikurichirqaku, derechos humanos nisqata wakillichispanku astawan kay 1983, 1984 watakunapi.

Qatiq watakunaman, Fuerzas Armadas llamkarqa llaqta runakunata rakispa, chayman hina yanasa llaqtarunakunata rakirqaku mana yanapaq runakunamanta, awqaqkunawan kaq runakunatapaspas. Kaynata ruraspa Sendero Luminoso umalliq runakunata tarispanku chinkachiya munarqanku. Kayna ruraykunapaq allinpaqmi qispimurqa, CAD astawan rikurirqa, chaynam Fuerzas Armadas runakuna llaqta runakunawan asuynakaurqaku.

1992 watapi, Alberto Fujimori golpe de estado nisqata rurarqa, Fuerzas Armadaspa yanapayninwan. Kaywanqa Fuerzas Armadas mana allin kaytqa, chaynam llusqimurqa paramilitar sutiyaq huñukuna, Grupo Colina hina, mana allin llamkaq huñu, llullapi ruraq, político runakuna pakallapi qatipa.

Kay huñukunaqa llaqta runakuna kikinku amachakuyninwanmi qallarirqa, hinaspa tukuy llaqtakunaman mastarikurqa qaqcha

HUANTA
Calqui
Canayre
Estadio de Huanta
Pucayacu
Putis
Uchuraccay

CANGALLO
Cancha Cancha
Ccarpaccasa
Chuschi
Totos

HUANCA SANCOS
Lucanamarca

LUCANAS
Lucanas

AYACUCHOPI RUNAPA HAYÑINTA PAKIRIY

LA MAR
Chungi

HUAMANGA
Paccha
Socos

VILCASHUAMÁN
Accomarca
Pomatambo y
Parcco Alto
Vilcashuamán

VÍCTOR FAJARDO
Cayara
Huancapi

AWQANAKUYMANTA QIPaq RURAYKUNA

• Munaqpa mana munaqpa huk llaqtakunaman ripukuyin

Ñakarichikuyqa manam chulla runakunallatachu llakiman apaq, ayllukunamanmi, tukuy llaqta runakamanmi chayarqa. Sendero, MRTA, kachakukunapa ñakarichiy rurasqanku runakunapa hawkalla kayninta kirispan llaqtakunata chinkachirqa. Llapan ayllukuna, llapan llaqta runakunapas llaqtankumanta llusqirqanku, ayqispanku, huk hatun llaqtakunaman ripukurqanku, maypim mana ancha awqanakuy karkachu, chayman. Kay llaqtakunaman astakuyqa waynasipaskunapa ripukuyninwan qallarirqa, chaymanta llaqta kamachiqkunapas, kaqniyuq runakunapas ripurqanku. Kaykunawan llaqtapi qipa ayllukuna sasachakuykunapi rikukurqaku, mana

imaykama kayna kayta yachaspanku. Hinallataq, kay astakuy qispimurqa chakrakuna, wasikuna, uywakuna saqiypi. Pisillapi rimaykuypi: tukuy qispichisqanku kawsayninkutam saqirqanku.

• Chinka runakuna maskay

Runa chinkachiyqa (desaparición forzada sutiyuq) hinapunim rurasqa karqa tukuy awqanakuy pachakunapi. Kay hatun huchataqa ruraraqaku llaqta runakunamanta maqaspa willakuykunata aysanankupa; chaynam awqanakuy ruraqkunata pisiyachiyta munaraqaku, utaq kaykuna yanapaqtapas harkanankupa. Kaynata ruraraqanku ñawpaqta, yachaqtapas mana yachaqtapas harkaspa maqaqku, wñuchispa chinkachiqku. Chaymantañam akllapi ruraraqanku.

Kay hatun huchata, derechos humanos kirit huchata, qawaspanku, ayllukunaqa huchacharqanku. CVR Informe final (2003) willakuypi riqsichisqa kachkan ayllukunapa kay tukuy suyukunapi achka hatun huchakuna qawasqankumanta, ñakarikuypi kasqankumanta willakusqanku. Chayraqmi, 2016 watapi qispimurqa hatun kamachikuy Ley de Búsqueda de Personas Desaparecidas durante el Periodo de Violencia 1980-2000 sutiyuq. Chaymanta, chay watallataq, diciembre killapi, qispimurqa Plan Nacional para la Búsqueda de Personas Desaparecidas 1980-2000 sutiyuq hatun kamachikuypas.

¿IMANASQATAQ CHANIYUQ LEY DE BÚSQUEDA DE PERSONAS DESAPARECIDAS SUTIUQ HATUN KAMACHIKUY?

Kay kamachikuyqa aynipi, allinlla, chinkachisqa runakunata maskanapaqmi qispimurqa. Hukniraq rimaykuypi, ayllukunata uyarispa ñakarikuyninpi, mana imapas yachasqanpi, kutichikuykuna maskasqanpi yanapastin llamkanapaqmi. Allin kayman pusastin, ayllunpa ayanta riqsiysistin, allunpa ayanta kutichistin, pampaysistin ruranaq. Chayna allinlla yanapanapaq. Hinallataqmi, tukuy ayakuna maskaypi, yachaykuna maskaypi, ayllunkupa ayan kutichiypi, tukuy imakunapipas ayllukunapa yanapayninta, imapas willakuynta, imapas yachaynintam chaninchay kay kamachikuyqa. Kay hayñiqa Principios rectores para la búsqueda de personas desaparecidas (2019) qillqapipas chaninchasqan kachkan; kay qillqaqa Organización de las Naciones Unidas huñupa Comité contra las Desapariciones Forzadas sutiyuq rurayninpi kachkan. Kay kamachikuykunaqa Estadopa ayllukunawan allin llamkanantam kamachimun, allinta chinkachisqa runakunata maskanankupa.

Kanmi astawan yachaq runakuna, ichaqa paykunaga manchakuywanraq kachkanku, hustisyawan tinkuyta mana munaspanku mana imatapas willakunkuchu; chayqa runa maskaypi manam yanapanchu. Allinmi kanman paykunapa willakuyinpas. Allinmi kanqa rimanakuykuna qispichiy runakuna mana manchakuspa rimarinankupa, chayna chinka runakunata maskayta utqayllaman qispichinapaq. Hinallataq, allinmi hawkalla kay ayllukunawanpas, pulitika ruraqkunawanpas, ayllukunapa mañakuynin, hayñin chaninchaypas allinman qispinanpaq. Kay hatun kamachikuy qispichiyqa allinpaqmi llusqirqamun, ichaqa manaraqmi tukuy suyukunapi kamachisqanmanhina rurachkankuraqchu. Kachkanraqmi achka ruraykuna, pisillaraqmi imakuna qispichimusqankupas, imakuna rurasqankupas tukuy sinchi ñakarikuypi rikukuq runakunata qaliyachispa allin kawsayaman kutichinapaq.

Ñuqaykupa purinyku

RIQSICHIKUYNIKUPAS, CHANINCHAWASQANKUPAS

Kay 36 watantin purisqanpi, ANFASEP chaskikurqa risichikuykunatapas, chaninchaykunatapas, Perú suyupipas hawa suyukunapipas, imayna ñakarikuypi rikukuq runakunata yanapasqanpi, chinka runakuna maskaypipas allin rurasqanrayku. Kay qillqapim qawarichiniku aswan riqsisqa chaninchaykunata.

1997 watamantapacha, ANFASEP tukuy niraq yupaychaykunata chaskikurqa, suyunchikpi utaq hawa suyukunapi kaq llaqtapaq qispimuq huñukunamanta hinallataq Estadopi kaq istitusyunkunamantapas.

ANFASEP chaskisqan chaninchaykuna

1997

DEFENSORÍA DEL PUEBLO
Riqsikuy sinchi kallpawan hinapuni chiqapi kasqanta, hustisyata maskasqanrayku 1980-1996 watakunapi.

2002

ASOCIACIÓN PAZ Y ESPERANZA
Riqsikuy «alliku ruraqkuna» hina llamkasqankurayku.

2003

COMISIÓN DE LA VERDAD Y RECONCILIACIÓN
Riqsikuy 20 watantin mana pisipaspa llamkasqanrayku

RED DE INTEGRACIÓN POR LA PAZ Y LA VIDA
Riqsichikuy 20 watantin hinapuni allinpaq huñupi llamkasqankurayku.

2011

INSTITUTO BARTOLOMÉ DE LAS CASAS
Chaninchay Primer Concurso Nacional «Iniciativas concertadas por una cultura de paz» sutiyuq llallinakuypi, «Construyendo una educación regional para la paz» sutiyuq llamkanawan.

2012

MUNICIPALIDAD PROVINCIAL DEL CUSCO
Riqsikuy derechos humanos amachasqanrayku

2013

MINISTERIO DE JUSTICIA Y DERECHOS HUMANOS Y LA COMISIÓN MULTISECTORIAL DE ALTO NIVEL
Qillqa rumi huñu wasinpi rurayninkunata yupaychaspa, riqsikuspa.

PRESIDENTE DEL CONGRESO DE LA REPÚBLICA DEL PERÚ, VÍCTOR ISLA
ANFASEO yupaychaq rapi, derechos humanos amachaspa llamkasqan riqsikuypi.

2013

ALCALDE PROVINCIAL DE HUAMANGA, AMÍLCAR HUANCAHUARI
Riqsikuq rapi 30 wataña qispimusqanta yupaychaspa, hustisya maskaypi, derechos humanos amachaypi llamkasqanta chaninchaspa.

MUNICIPALIDAD DISTRITAL DE SAN JUAN BAUTISTA
Riqsikuy, mana pisipaspa ayllunjupaq hustisya maskaypi llamkasqanrayku.

2014

EMBAJADA DE FRANCIA
Rechos Humanosmanta «Javier Pérez de Cuéllar» chaninchaw chanincjay, La Hoyada sutiyuq yupaychaypi llamkasqanrayku.

2015

ALIANZA PARA LA PAZ Y DIGNIDAD PARA TODOS
Riqsikuy Plataforma Regional Multisectorial de Cultura y Pazman aylluchakusqanrayku.

MUNICIPALIDAD DISTRITAL DE CHIARA
Riqsikuy 32 watantin yupaychana chinkaqkunapa, yuyanapapas sutinpi llamkasqanrayku.

MINISTERIO DE LA MUJER Y POBLACIONES VULNERABLES
Allikurayku chaninchay, Sociedad Civil sutichasqapi llillisqanmanta.

2018

EMBAJADA DE FRANCIA
Chaninchay Derechos Humanos «Javier Pérez de Cuéllar» sutiyuq, Ley de Búsqueda de Personas Desaparecidas kamachikuyta kallpachasqanrayku.

MINISTERIO DE JUSTICIA Y DERECHOS HUMANOS
Riqsikuy «Camino al Bicentenario: Tejiendo caminos de justicia y reconciliación» sutiyuq ruraypi.

2019

MINISTERIO DE LA MUJER Y POBLACIONES VULNERABLES
Warmi Chaninchay mama Lidia Floresman, ayllu warmikunapa sutinpi derechos humanos amachaypi, waqaychaypi llamkasqanrayku.

«MANA YAPAMANTA KANANPAQ»

sutiyuq Yuyana Museo watukuy

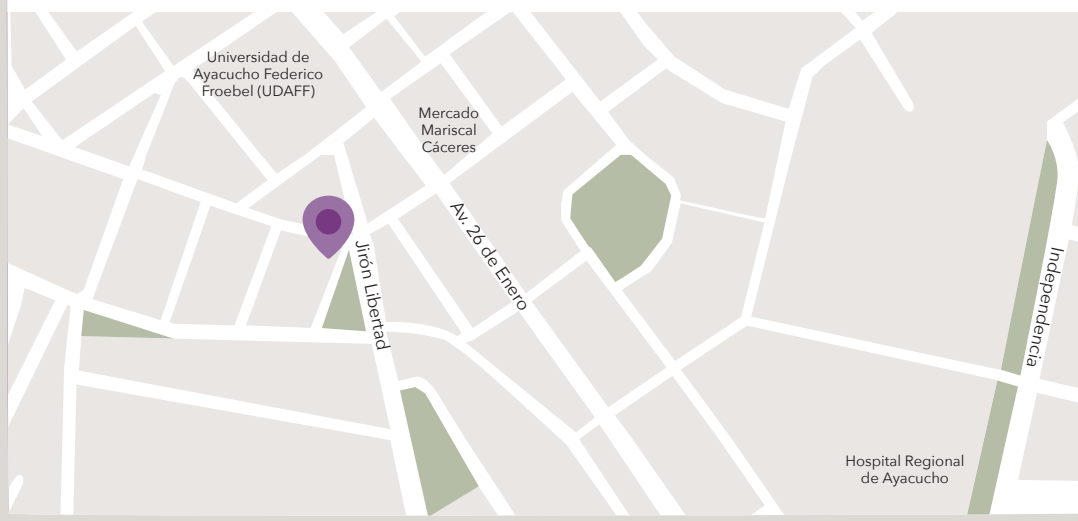
Kay museoqa llaqtapaq kichasqallam kachkan, ANFASEP kallpachakuspa hikapi kasqanta, hustisya maskaypi llamkasqanta riqsinankupaq; hinallataq, imakuna awqanakuy pachakunapi kasqanta riqsichin, watukuq runakunata yachachistin pusaspa, hamutachispa. Kimsa rakiyuqmi kachkan, hinallataq kay pachakunapi watukuqkunata chaskin:

Lunesmanta vierneskama, 9.00 pachamanta 13.00 pachakama, hinaspa 15.00 pachamanta 18.00 chisiyay pachakama

Sábado punchaw, 9.00 pachamanta 13.00 chisiyay pachakama.

Chanin: S/ 2.00

Jirón Libertad 1365, Huamanga, Ayacucho

ISBN: 978-612-4474-10-1

9 786124 474101

YUYANA WASI
«MANA YAPAMANTA KANANPAQ»
ANFASEPPA

Prolongación Libertad kikllu, 1365 yupayuq, Ayacucho, Perú